

HIEDELMEK, SZOKÁSOK AZ ALFÖLDÖN

I.

ACTA MUSEI DE JÁNOS ARANY NOMINATI
VII.

AZ ARANY JÁNOS MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI

HIEDELMEK,
SZOKÁSOK
AZ ALFÖLDÖN

I. KÖTET

BELIEVES AND CUSTOMS ON THE GREAT
HUNGARIAN PLAIN

GLAUBEN UND GEBRÄUCHE

AUF DER GROßEN UNGARISCHEN TIEFEBENE

Szerkesztette

Redited by

Zusammengestellt

NOVÁK LÁSZLÓ

NAGYKÖRÖS, 1992

Lektor
BODÓ SÁNDOR

Borítón
Törökszentmiklósi menyasszonybúcsúztató
(részlet)

Kada István festménye
(olaj, farost, 45×60 cm) 1975

Kecskeméti Naiv Múzeum Gyűjteménye
(L. sz. 78.185.1.)

Reprodukció
KISS BÉLA

I. KÖTET

HU ISSN 020984

ISBN 963 7134 09 3

Kiadja az Arany János Múzeum
Felelős kiadó az Arany János Múzeum igazgatója
Tipográfus Nádas László
Megjelent 75,75 (A/5) ív terjedelemben, B/5 formában
Széchenyi Nyomda, Győr, 92. K-1792
Felelős vezető Nagy Iván

Tartalomjegyzék

NOVÁK László: „Hiedelmek, szokások az Alföldön.” Jubileumi Interdiszciplináris Konferencia Nagykőrösön (1990. április 9–11.) Előszó	17
BALASSA Iván: Tízéves az Interdiszciplináris Konferencia Nagykőrösön	25
UJVÁRY Zoltán: Erosz a népművészetben. Kiállítási megnyitó az Arany János Múzeumban	31

R É G É S Z E T

SZENTPÉTERI József: „Ütközetre hívó harci kürt”. (Rhyton-leletek avar vezéri sírban)	37
SIMON László: Adatok az avar kori sírjelölésről	55
TOMKA Péter: Régészet és néprajz. Az interpretáció kérdései a temetkezési szokások kutatásában	65
MADARAS László: A koponyavarázslás szokásának újabb nyomai Jász-Nagykun-Szolnok megyében	75
MESTERHÁZY Károly: A honfoglaló magyarok hitvilága és a monoteizmus	89
VÁLYI Katalin: Építőáldozat az Árpád-kori Szeren	121
SELMECZI László: Régészeti adatok a jászok szokásaihoz és hiedelmvilágához	137

T Ö R T É N E L E M

DARKÓ Jenő: A magyarság X. századi mondája és bizánci forrása	159
SZABÓ Géza: Régészeti és néprajzi adalékok Burjádiából	183
TORMA József–HISAMETDINOMA, F. G.: Baskír hiedelmi lények	195
NOVÁK László: A hiedelem- és szokáskultúra változásának történeti-néprajzi háttere	211
KUBINYI András: Kocsmázás, becsületsértés és fogadás a késő-középkori Magyarországon	231

SZTRINKÓ István: Adatok Kiskunmajsa XVIII. századi folklórához	239
SZENTI Tibor: Kurvákodás a Dél-Alföldön levéltári büntetőperek alapján, 1723–1843. között	247

NÉPRAJZ I. (ARCHAIKUS RÉTEGEK, HIEDELEM ÉS SZOKÁS ELEMEEK)

BOSNYÁK Sándor: A Világ közepe – a Föld köldöke	267
SZABÓ László: Hiedelem és valóság	275
SZABÓ István: A rontási babona egy áldozata a XX. században, Jászberényben	289
FÜVESSY Anikó: Tiszafüred környéki kincskereső történetek	309
JUNG Károly: „Katonának való pogácsó”. Egy néprajzi leletről és az anyatej mágikus szerepéről	323
TORMA József: A Nagyalföld néprajza és egy kipcsak-török nép hagyományos gyógyászata	341
KOLTAY Erika: „Sem nem egy, sem nem kettő, sem nem három...” Iracionális elemek a Felső-Kiskunság hagyományos orvoslásában	373
POLNER Zoltán: A szülés hiedelmei	391
GULYÁS Éva: Egy XIX. századi kéziratot gyógyítókönyv Mesterszállásról	401
BÓDI Erzsébet: Ünnepi kalács az alföldi néphagyományban	427
T. BEREZKI Ibolya: Disznótori alakoskodás Jász-Nagykun-Szolnok megyében	445
LUKÁCS László: Farsangi alakoskodó népszokások Fejér megyében	481
N. BEREZNAI Ilona: A nagykőrösi lakodalom táplálkozási szokásai	499

NÉPRAJZ II. (INTERETNIKUS KAPCSOLATOK)

UJVÁRY Zoltán: A szokások migrációja a Kárpát-medencében	511
KRUPA András: A boszorkányhit interetnikus vonásai a délkelet-alföldi szlovákoknál (Vázlat-kísérlet)	521
BECK Zoltán: Az építőáldozat Békés megyei emlékeiből	533
VOIT Vilmos: Karneválunk kérdései	547
FARKAS József: A történelmi Szatmár megye néprajzához (magyarok–románok–svábok–ruszinok)	559
SZENTI Tibor: Genitalitás	573

N É P R A J Z III. (RENDSZEREK, TAJAK-NÉPCSOPORTOK)

PÓCS Éva: Hiedelmek az Alföldön. A hiedelemrendszer táji tagoltsága	593
HOPPÁL Mihály: A hiedelem, mint nyelvszokás	607
GYÖRGYI Erzsébet: Alföldi házasságkötési szokások a XIX. században. Szegényedés vagy korszerűsödés?	621
BARTHA Elek: Etnikai rétegződés a dél-bánsági magyarság szokásrend- szerében	629
F. CSISZÁR Sarolta: Az unitárius egyház hatása egy egységesen kálvinista faluban az emberi kapcsolatokra, különös tekintettel a párválasztásra	639
FAZEKAS István: Móra Ferenc „Ének a búzamezőről” c. regénye az al- földi népszokásokról	651
DANKÓ Imre: Az árucseré (a vásár, a vásározás) hiedelem- és szokásvilága	671
KOTICS József: Az alföldi méhészet folklórja	705
HIDVÉGI Lajos: Cegléd hiedelemvilága	729
SZ. KÖRÖSI Ilona: Hiedelmek Kecskemét környékéről	829

ARCHAEOLOGY

Z Á R S Z Ó

SZENTPÉTERI, József: „War-Cry of a Battle Bugle” (Rhythmic Remains)	
UJVÁRY Zoltán: Zárszó	843
CÍMTÁR	
... Data of Grave-Signs in the Avar Period	847
... Archaeology and Ethnography. Questions of Interpretation in Searching Burial Customs	61
... Some New Data to the Customs of Skull-Magic In Jász-Nagykun-Szolnok County	75
... Beliefs and Faith-World of Conquering Hun- garians and Monotheism	89
... Building-Sacrifice in Szer (Arpadian Period)	111
... Archaeological Data the Customs and Belief-World of Jazygians	137

HISTORY

... Legend of the Hungarians and its Byzantine Source	175
... Archaeological and ethnographical Data from Buriatka	183
... Bashkir Beliefs-Creatures	191
... Historical-Ethnographical Background of Changing in Belief and Customs-Culture	211

Contents

NOVÁK, László: Beliefs, Customs on the Great Hungarian Plain (Introduction)	17
BALASSA, Iván: The Interdisciplinary Conference of Nagykovács is Ten Years Old	25
UJVÁRY, Zoltán: Erotism in Folk-Art	33
ARCHAEOLOGY	
SZENTPÉTERI, József: „War-Cry of a Battle Bugle” (Rhyton Remains in Avar Leaders’ Graves)	37
SIMON, László: Data of Grave-Signs in the Avar Period	55
TOMKA, Péter: Archeology and Ethnography. Questions of Interpretation in Searching Burial Customs	65
MADARAS, László: Some New Data to the Customs of Skull-Magic in Jász-Nagykun-Szolnok Country	75
MESTERHÁZY, Károly: Belief- and Faith-World of Conquering Hungarians and Monoteism	89
VÁLYI, Katalin: Building-Sacrifice in Szer (Arpadian Period)	121
SELMECZI, László: Archeological Data the Customs and Belief-World of Jazygians	137
HISTORY	
DARKÓ, Jenő: A 10th c. Legend of the Hungarians and its Byzantine Source	159
SZABÓ, Géza: Archeological and ethnographical Data from Buriatia	183
TORMA, József-HISAMETDINOVA, F. G.: Bashkir Belief-Creatures	195
NOVÁK, László: Historical-Ethnographical Background of Changing in Belief and Customs-Culture	211

KUBINYI, András: Pub – Crawling, Libelling and Wagerring in Hungary in the Late Periods of the Middle Ages	231
SZTRINKÓ, István: Some Details to the 18th c. Folk-lore Kiskunmajsa	239
SZENTI, Tibor: Harlotry in the Southern Part of the Plain on the Basis of Archival-Criminal Trials between 1723–1843	247

ETHNOGRAPHY I. (ARCHAIC LAYERS, BELIEF- AND CUSTOMS – ELEMENTS)

BOSNYÁK, Sándor: Middle of the World – Navel of the Earth	267
SZABÓ, László: Belief and Reality	275
SZABÓ, István: A Victim of Bewitching Superstition in Jászberény in the 20th Century	289
FÜVESSY, Anikó: Stories on Treasure-Seeking around Tiszafüred	309
JUNG, Károly: A „Pogácsó [Small unsweetened round Cake] to a Soldier”, about and ethnographical Find and magic Part of Mother’s Milk in Folk-Tradition	323
TORMA, József: Ethnography of the Great Hungarian Plain and a Kiptshak-Turkish Folk with their Traditional Curing	341
KOLTAY, Erika: „Neither One, Neither Two, Neither Three . . .” (Irrational Elements in the Traditional Curing of Upper-Small-Cumania)	373
GULYÁS, Éva: A Hand-Written Curing Book of the 19th c. from Mesterszállás	391
POLNER, Zoltán: Believes of Childbirth	401
BÓDI, Erzsébet: Milk-Loaf of the Feast in Folk-Tradition of the Plain	427
T. BEREZKI, Ibolya: Mummery at Dinner on Pig-Killing Day in Jász-Nagykun-Szolnok Country	445
LUKÁCS, László: Folk-Traditions of Carnival Mummery in Fejér Country	481
N. BEREZNAI, Ilona: Traditional Foods and Customs in Weddings of Nagykőrös	499

ETHNOGRAPHY II. (INTERETHNICAL RELATIONS)

UJVÁRY, Zoltán: Migration, of Customs in the Carpathian-Basin	511
KRUPA, András: Interethnic Features of Witchcraft’s Belief among Slovaks in South-East Part of the Plain (Outline)	521
BECK, Zoltán: The Building Sacrafice among the Relics of Békés County	533
VOIT, Vilmos: Questions of our Carnival	547

FARKAS, József: Some Data to the Ethnography of the Historical Szatmár County (Hungarians – Romanians – Germans – Ruthenians)	559
SZENTI, Tibor: Genitality	573

ETHNOGRAPHY III. (SYSTEMS, REGIONS, FOLK-GROUPS)

PÓCS, Éva: Belives in the Great Hungarian Plain. Regional Structure of Belief-System	593
HOPPÁL, Mihály: Belief, as the Conversational Usage of a Language	607
GYÖRGYI, Erzsébet: Customs of Marriage Service in the Plain in the 19th c. Pauperization or Modernization?	621
BARTHA, Elek: Ethnical Differentation in Custom-System of the Hungarians in South-Banat	629
F. CSISZÁR, Sarolta: Influence of the Unitarian Church on Human Relations – Especially on Pair – Choosing – in a Uniformly Calvinist Village	639
FAZEKAS, István: „Song about the wheat-fields.” The Novel about the Folk-Customs of the Plain	651
DANKÓ, Imre: Belief- and Custom-World of Truckage (Market, Marketing)	671
KOTICS, József: Folk-lore of Apiary in the Plain	705
HIDVÉGI, Lajos: Belief-World of Cegléd	729
SZ. KÖRÖSI, Ilona: Believes from the Surroundings of Kecskemét	829

EPILOUGE

UJVÁRY, Zoltán: Epilouge	843
DIRECTORY	847

GESCHICHTE

DARKÓ, Jenő: Die Sage des Ungartums aus dem X. Jahrhundert und ihre byzantinische Quelle	119
SZABO, Géza: Archäologische und ethnographische Angaben aus Burjätien	183
TORMA, József-HISAMETDINOVA, F. G.: Glaubensgestalten bei den Baschkiren	195
NOVÁK, László: Geschichtlich-ethnographischen Hintergrund der Änderungen in der Glaubens- und Gebräuchkultur	211

Inhaltsverzeichnis

NOVÁK, László: Glauben und Gebräuche auf der ungarischen Tiefebene. Die interdisziplinäre Jubiläumskonferenz in Nagykőrös Den 9–11. April 1990.	17
BALASSA, Iván: Die Interdisziplinäre Konferenz in Nagykőrös ist zehn Jahre alt	25
UJVÁRY, Zoltán: Erotik in der Volkskunst	31
ARCHAOLOGIE	
SZENTPÉTERI, József: „Zum Kampf auffordende Kriegshorn.“ Rhyto- nenfunde in dem awarischen Führersgrab	37
SIMON, László: Daten von den Grabzeichnungen aus der Awarenzeit	41
TOMKA, Péter: Archäologie und Ethnographie. Einige Fragen der Inter- pretation in der Forschung der Bestattungsgebräuche	65
MADARAS, László: Nuentdeckte Spuren der Schädelzauberei im Komi- tat Jász-Nagykun-Szolnok	75
VÁLYI, Katalin: Bauopfer in Szer aus der Árpádenzeit	121
SELMECZI, László: Archäologische Angaben zu den Glauben und Ge- bräuchen der Jazygen	137
GESCHICHTE	
DARKÓ, Jenő: Die Sage des Ungartums aus dem X. Jahrhundert und ihre byzantinische Quelle	159
SZABÓ, Géza: Archäologische und ethnographische Angaben aus Bur- jätién	183
TORMA, József–HISAMETDINOVA, F. G.: Glaubensgestalten bei den Baschkiren	195
NOVÁK, László: Geschichtlich-ethnographischen Hintergrund der Änderun- gen in der Glaubens- und Gebräuchkultur	211

KUBINYI, András: Kneiperei, Ehrenbeleidigung und Wette Mittelalterlichen Ungarn	231
SZTRINKÓ, István: Angaben zur Folklore des XVIII. Jahrhunderts von Kiskunmajsa	239
SZENTI, Tibor: Hurerei auf der Südtiefenebene laut der archivarischen Strafprozesse, zwischen 1723-1843	247

ETHNOGRAPHIE I. (ARCHAISCHESCHICHTEN, GLAUBENS- UND GEBRÄUCHSELEMENTE)

BOSNYÁK, Sándor: Mitte der Welt - Nabel der Erde	267
SZABÓ, László: Glauben und Wirklichkeit	275
SZABÓ, István: Ein Opfer Behexungaberglaubens im XX. Jahrhundert	289
FÜVESSY, Anikó: Schatzgräbergeschichte in der Gegend von Tiszafüred	309
JUNG, Károly: „Pogatsche für Soldaten.“ Von einem ethnographischen Fund und von der magischen Rolle der Muttermilch in der Völküberlieferung	323
TORMA, József: Die Volkskunde der Großen Ungarischen Tiefebene und die traditionelle Heilkunde eines kiptschak-türkischen Volkes	341
KOLTAY, Erika: „Nicht eins, nicht zwei, nicht drei . . .“ Irrationale Elemente in der traditionellen Heilkunde aus Oberkleinkumanien	373
POLNER, Zoltán: Die auf die Geburt bezüglichen Glauben	391
GULYÁS, Éva: Das aus dem XIX. Jahrhundert stammende handschriftliche Heilungsbuch vom Mesterszállás	401
BÓDI, Erzsébet: Der Fesstagskuchen in der Völküberlieferung der Großen Ungarischen Tiefebene	427
T. BERECSKI, Ibolya: Heuchheleien beim Schlachtfes im Komitat Jász-Nagykun-Szolnok	445
LUKÁCS, László: Faschingsheucheleien als Völküberlieferungen im Komitat Fejér	481
N. BEREZNAI, Ilona: Hochzeitliche Ernährungssitten in Nagykőrös	499

ETHNOGRAPHIE II. (INTERETHNISCHE BEZIEHUNGEN)

UJVÁRY, Zoltán: Die Migration der Gebrauche im Karpatenbecken	511
KRUPA, András: Die interethnischen Eigenschaften des Hexenglaubens bei den Slowaken der südöstlichen Tiefebene. (Ein Skizzenversuch)	521
BECK, Zoltán: Aus den Andenken des Bauopfers im Komitat Békés	533
VOIT, Vilmos: Einige Fragen unseres Karnevals	547
FARKAS, József: Angaben zur Ethnographie des historischen Komitats	

Szatmár (Magyaren, Rumänen, Schwaben, Ruthenen)	559
SZENTI, Tibor: Genitalität	573

ETHNOGRAPHIE III. (SYSTEME, LANDSCHAFTEN UND VOLKSGRUPPEN)

PÓCS, Éva: Glauben auf der Großen Ungarischen Tiefebene. Regionalgliederung des Glaubenssystems	593
HOPPÁL, Mihály: Das Glauben als Sprachgebrauch	607
GYÖRGYI, Erzsébet: Eheschliessungsgebräuche im XIX. Jahrhundert auf der Tiefebene. Verarmung oder Modernisierung?	621
BARTHA, Elek: Ethnische Schichtungen im Brauchsysteem ungarischer Siedlungen in der Süd-Banat	629
F. CSISZÁR, Sarolta: Die Wirkung der unitarischen Kirche auf die menschlichen Beziehungen, besonders auf die Heiratswahl, in einem einheitlich kalvinistischem Dorf	639
FAZEKAS, István: Einige Gebräuche der Großen Ungarischen Tiefebene wie sie in einem Roman von Ferenc Móra erscheinen	651
DANKÓ, Imre: Die Glaubens- und Gebrauchswelt des Warenaustausches (Markte und Messen)	671
KOTICS, József: Die Folklore der tiefländischen Bienenzucht	705
HIDVÉGI, Lajos: Die Glaubenswelt von Cegléd	729
SZ. KÖRÖSI, Ilona: Glauben aus der Gegend von Kecskemét	829

EPILOG

UJVÁRY, Zoltán: Epilog	843
ADREßBUCH	847

„Ütközetre hívó harci kürt”

(Rhyton-leletek avar vezéri sírokban)

Még az avarság Kárpát-medencei honfoglalása előtt, 565 novemberében történt, hogy Konstantinápolyba Tergazis vezetésével avar követség érkezett. Baján kagán követei I. Iustinianus bizánci császár halála után is szerették volna megkapni azokat a szokásos ajándékokat, melyekkel oly bőkezűen látta el őket a Keletrómai Birodalom.

Az újonnan trónra lépett császár, II. Iustinus azonban nem akart apja nyomdokaiba lépni. Hiába kérték alázatosan az avar követek, hiába fenyegetőztek – nem állt szándékában a bizánci évpénzeket továbbra is biztosítani a szövetséges viszony és a béke fenntartása érdekében. A krónikás szerint eképpen utasította el őket:

„A kagán tebát harci jelvényeimmel a sajátjait készül szembeállítani s az avarok népe harci kürtök és harcmezőök emlegetésével fenyeget meg engem, ha nem adunk megegyezés szerinti juttatásokat?”¹

A háborús események leírása közben ez a kifejezés másutt is előfordul a bizánci forrásokban. Így például 584-ben, Singidunum bevételénél Baján kagán „magasra emelte a harci kürtöt, összegyűjtötte haderőit...”², majd 595-ben hasonlóképpen emlékeznek meg róla: „haderőit összegyűjtve az Ion-öböl felé vezető hadjáratra szólaltatta meg harci kürtjét”³.

Természetesen az „ütközetre hívó harci kürt”⁴ e korban, s korábban is a hadseregszervezés és hadmenet-irányítás elengedhetetlen kelléke lehetett.⁵ Az írott történeti források kritikai-értelmezési nehézségei mellett is (t. i. felmerült annak a lehetősége, hogy toposként használták némelykor ezt a kifejezést) – az említett szövegkörnyezet fényében – úgy vélem, az avarság régészeti hagyatékából ismert kürtöket hadviselésük egyik szimbólumaként értelmezhetjük.

De vajon minden előkerült avar kori rhyton katonai méltóságjelvénye lehetett egykori tulajdonosának? S közéjük sorolhatjuk-e azokat az ivókürtleleteket is, melyeket nem lehetett megszólaltatni, hiszen felépítésükből egyértelműen következik, hogy csakis ivásra szolgáltak? Ezekre a kérdésekre keresem a választ, mindenekelőtt abból a szempontból, hogy a kürtös leletegyüttesek mennyiben utalnak az avar társadalom rétegzettségére, s tulajdonosaik milyen szerepet játszhattak a korabeli népesség életében?

A szerencsés véletlen folytán, vagy az ásatások során eddig előkerült rhytonok⁶ fémből és üvegből készültek. Ismeretes, hogy főként pásztor- és hegyi népeknél fá-

ból, faháncsból, s leginkább szaruból készítettek ivókürtöket és jelzőhangszereket.⁷ Ezek természetesen nem maradhattak ránk, hiszen pusztuló anyaguk az idők során legtöbbször nyom nélkül elenyészett a földben.

A Kárpát-medencében eddig előkerült avar kori rhytonok (1. ábra) leletegyüttesek szerinti bemutatásánál (1. táblázat) összehasonlításképpen bevontam a korabeli dél orosz sztyeppe aranykürtös lelőhelyeit is (Malaja Perescsepina, Keledej).⁸ Külön képtáblán mutatom be a teljes (2. ábra) és a veretes (3. ábra) kürtleleteket.

A legkorábbi példány közöttük még feltétlenül Baján-korabeli lehetett. A bácsújfalusi ezüst ivókürtöket ez ideig nem azonosította a kutatás, pedig már első közlésekor CSALLÁNY Dezső utalt arra, hogy a leletanyagban levő – kürtös végű karperecekre emlékeztető – 2 db „csüngő-dísz” pontos megfelelője a vörösmarti „lószerszámdíszek” között van.⁹ Ezt a szalagfonatos aranytárgyat (3. ábra 1) Sz. GARAM Éva már a '80-as évek elején egy veretes ivókürt alsó részének határozta meg.¹⁰ A különbség közöttük az, hogy a bácsújfalusi ezüstveretek között az egyik felső peremveret és annak letörött szegélye is megtalálható (3. ábra 3).¹¹ Ami ezt a rekonstrukciót mégis megkérdőjelezhetné, az a két ezüstkürt látszólag „kicsiny” mérete.¹²

Ellenőrzésképpen összegyűjtöttem a korabeli kürtök eddig publikált adatait (2. táblázat). Azontúl, hogy erősen kiegészítésre szorul ez az összeállítás, a közzétett méretek (4. ábra) alapján úgy tűnik, elképzelhető az általam javasolt rekonstrukció. A bácsújfalusi felső veret magassága (40 mm) kissé nagyobb, mint a bócsai kürté (35,5–35,6 mm), a hajlott alsó rész pedig (70 mm) alig rövidebb a vörösmarti példány méreténél (75 mm).

A táblázatból is kitűnik, hogy az egyetlen ürméretadat – LÁSZLÓ Gyula jóvoltából – a nagyszentmiklósi aranykürtnél ismert: csurig töltve is csak 1,2 dl ital fért bele.¹³ Készítése és használata szempontjából ez a kürt tartható legkésőbbinek a vizsgált rhytonok között, mely talán a 8–9. századforduló táján az avar kagáni kincstárból került elrejtésre.¹⁴

S ezen a ponton érkezünk el a legvitatottabb kérdéshez: ivókürtnek, vagy különböző célokra alkalmas hangszernek (vadászkürtnek, harci kürtnek) tekintsük inkább az avar kori rhytonokat?

Induljunk ki ismét a legtöbbet és legalaposabban tanulmányozott nagyszentmiklósi kincs rhytonjából: „Két külön aranykúpából forrasztották össze, és a végén lévő gömbön – amely a szájbavételre való – belül van még egy rezgőlemez, amelyen szintén lyuk van. Minden bizonnyal kürt volt tehát, amelyet alkalmanként ivásra is használtak.”¹⁵ LÁSZLÓ Gyula ebben az esetben tehát a jelzőhangszer mellett teszi le a voksot, megengedve ugyanakkor az ivókürt feltételezést is.

Vizsgáljuk meg az irodalomban már ismertetett korabeli kürtök végződéseit, hiszen akkor csálható ki hang az „ivókürtből”, ha az megfújható, azaz a vége erre alkalmasan van kiképezve.

Átlyukasztott félgömbbel záródik a teljes fémkürtök közül a Kunbáony, a Malaja Perescsepina és a Szeged-Átokháza lelőhelyekről való. A vörösmarti arany-

veret is ezüst félgömbben végződik, míg a bócsai szarukürt esetében nem ezt a megoldást találjuk: a többiekhez képest jóval nagyobb lyuk van a végén (de az is lehet, hogy a megtalálás során levált a félgömb róla). A részleges fémkürtök egykori használatát éppen a bócsai példány bizonyítja, ahol a szerelékek lyukas pereműek, melyeket apró szegekkel rögzítettek a tüllökre.

A rhytonok jelzőhangszernek való alkalmasságát végül is kísérlettel lehetett bizonyítani. Ennek során a kunbábonyi aranykürt vizsgálata egyértelművé tette, hogy a lyukas végződésű kürtök – különféle nyelvsípok segítségével – egytől egyig hangszerként is megszólaltathatók voltak.¹⁶ Ez persze nem zárja ki azt a feltételezést, hogy különleges alkalmakkor ivásra is szolgáltak egykor.¹⁷

Mit tarthatunk a rhyton-leletek közül ezek után igazi ivókürtnek? Az olyan tüllök alakú ivóedényt, melynek a vége zárt, vagy eleve nem lyukasztották ki. Föltétlenül ide sorolandók az avar korszak középső szakaszából az előkelő fegyveresek környezetében, de eddig kizárólag női sírokban talált üveg rhytonok, melyek a közösségükben különlegesen értékes tárgyakkal is megbecsült asszonyok tulajdonában voltak.¹⁸ Ezek az ivóedények csak formájukban hasonlítanak a megfújható (fém)kürtökhöz, s az elhunytak mellé helyezve őket, az étel- és italáldozattal kapcsolatos temetkezési szokások körébe illeszkednek.¹⁹

Tekintsük át röviden a kürtöt tartalmazó leletegyütteseket (1. táblázat) a korabeli társadalom rétegződése szempontjából.

A legmagasabb avar kori méltóság, a kagán három aranyveretes díszövéhez egy teljes és két veretes aranykürt tartozott (Kunbábony), s a vele kortárs bolgár fejedelem is hasonló összetételű kürtkészlettel rendelkezett (Malaja Perescsepina). Az egyéb méltóságjelvényeiben is szerényebben búcsúztatott bócsai fejedelem egyetlen, de nem teljes aranykürtöt kapott, melyhez hasonló példányok kiemelkedő rangú lovasok sírjaiból Vörösmartról és Kelegejről ismertek. A hatalmi jelvényként szolgáló aranykürtöket békeidőben a kagáni kincstárban őrizhették, ez lehetett a sorsa az aranykincs többi részével egyetemben Nagyszentmiklóson előkerült rhytonnak is.

Az ezüsből készült kürtöket a központi hatalomnak alárendelt személyek, egy-egy terület kisebb rangú vezérei használhatták. A kora avar időszak hadvezéreként a bácsújfalusi máglyalelet valahol a közelben eltemetett elhunytja, katonai feladattal felruházott közösség harcosaként a környei lovas, s a kagáni testőrség vezetőjeként a Kunpeszér-Felsőpeszéri úti lelőhely kürtöse. Az avar korszak második felének kezdetén a dunántúli alfejedelem kíséretében szolgálhatott az előkelő ozorai lovas, s hasonlóan magas rangú lehetett a szeged-átokházi harcos.

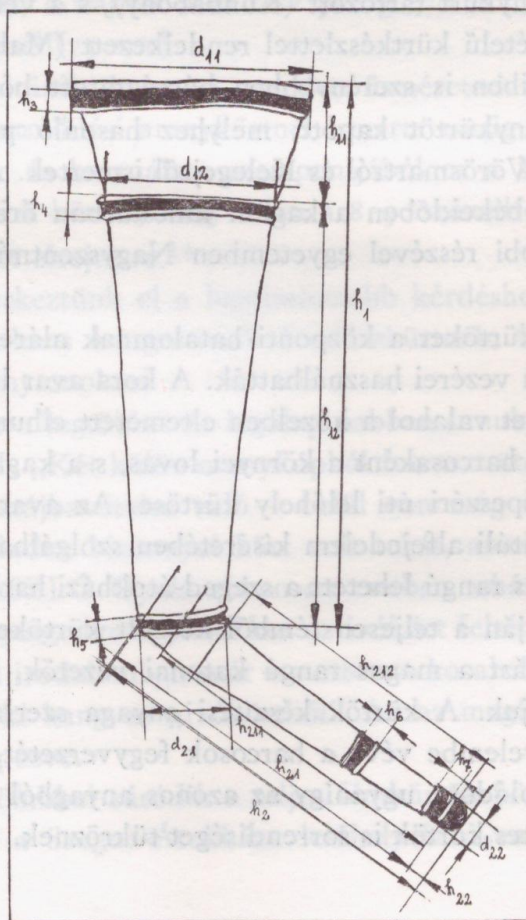
Leletegyütteseik alapján a teljesen fémből készült kürtöket és nemesfémveretes szaru tüllöket így bízást a magas rangú katonai vezetők, hadvezérek méltóságjelvényei közé sorolhatjuk. A kürtök készítési anyaga szerint feltételezett arany-ezüst értéksorrend (figyelembe véve a harcosok fegyverzetét, veretes öveit, ékszerait) alapvetően beigazolódott, ugyanígy az azonos anyagból készültek közül a teljes és részleges fémvéres kürtök is sorrendiséget tükröznek.

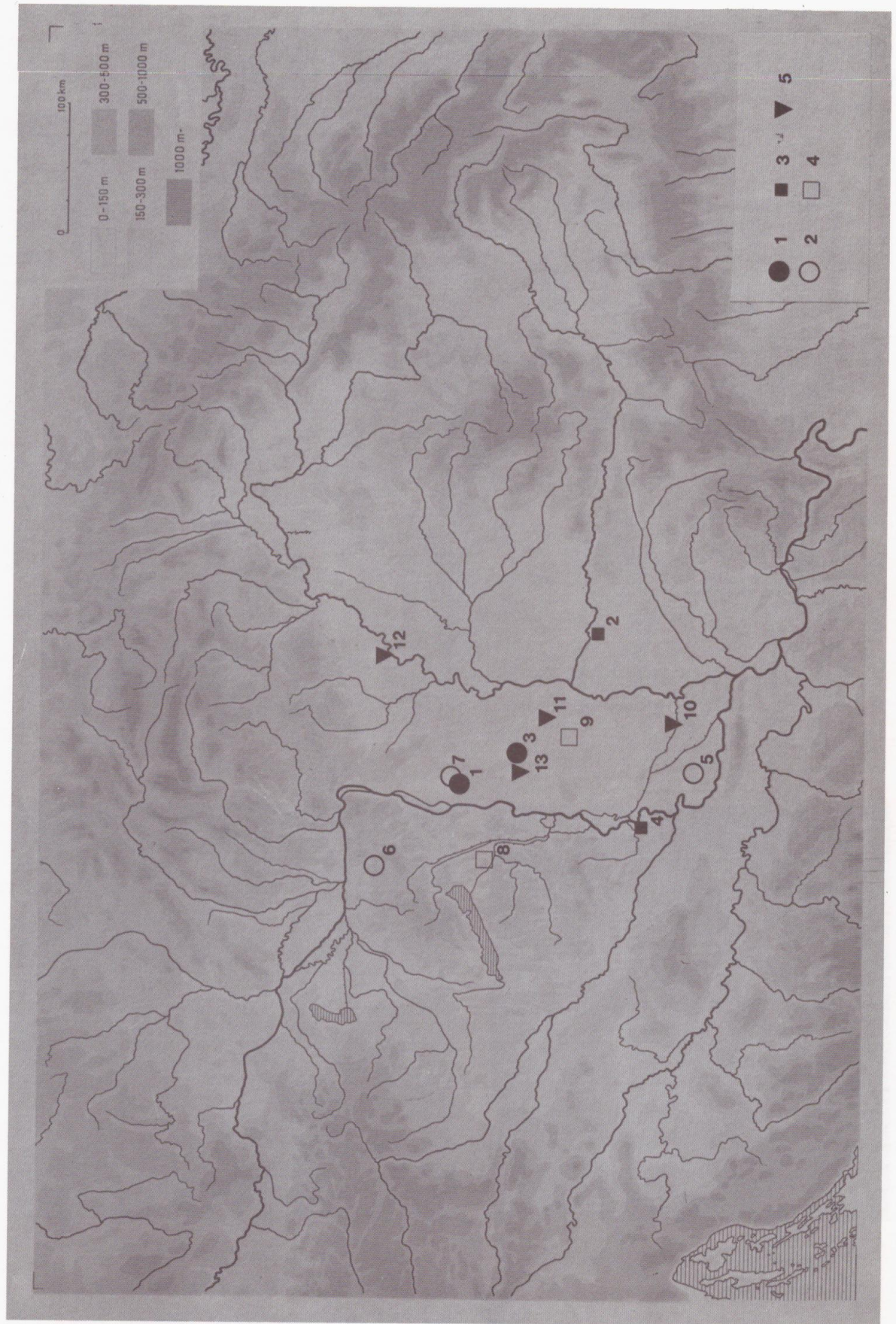
A sírokban talált teljes aranykürtökhöz a többiekhez képest messze kimagasló összetételű leletegyüttes társult, ahogyan ez a népéből kiemelkedő kagánokhoz illik is (Kunbábony, Malaja Perescsepina). Csakis nekik járt a kürtösök közül az aranyveretes díszruha, illetve halotti lepel.

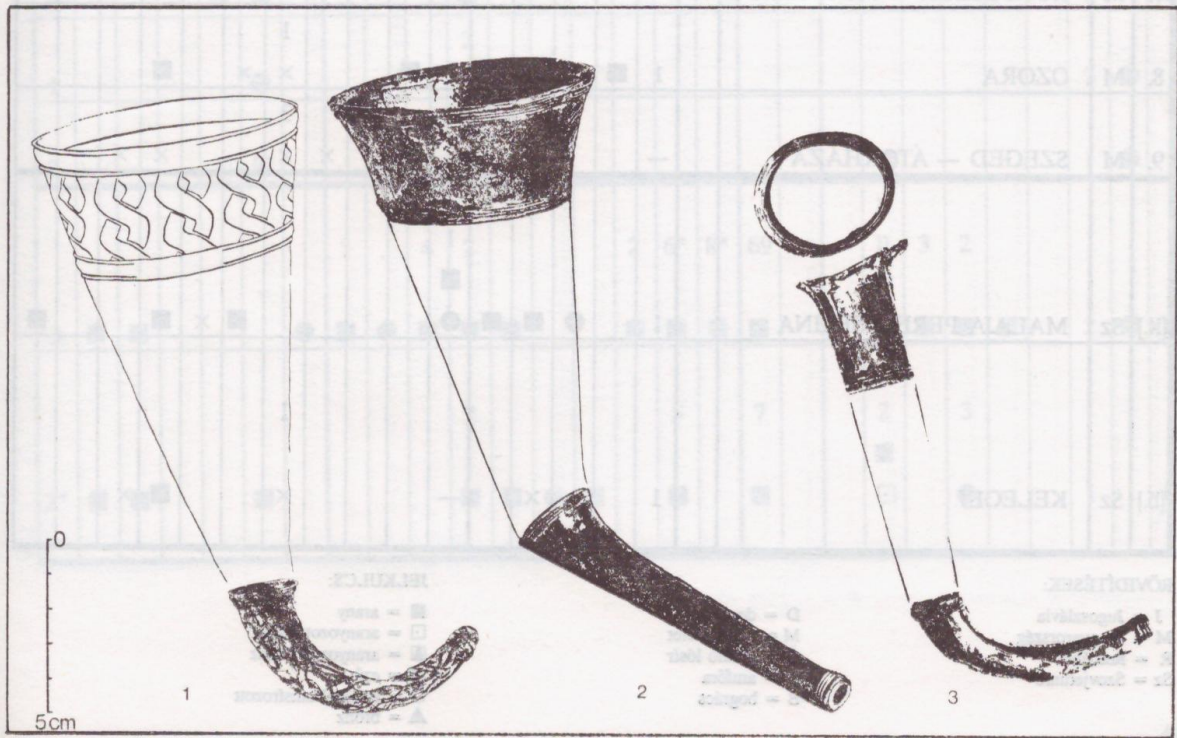
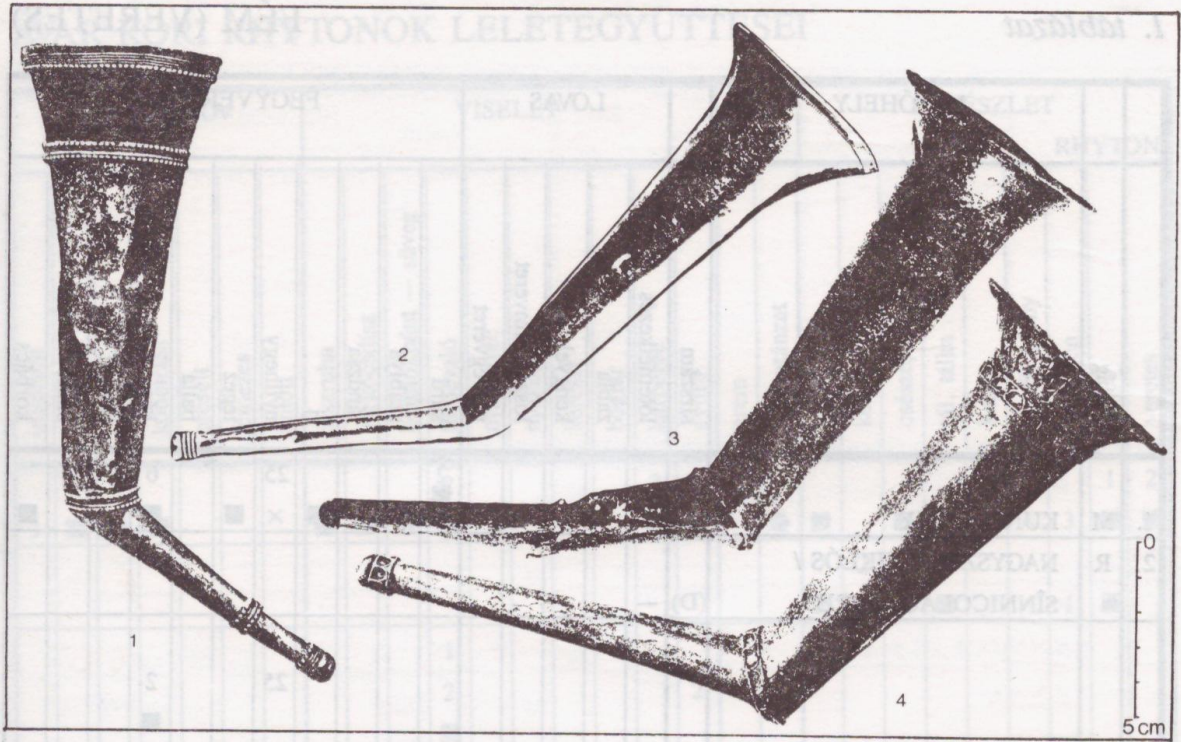
A máglyaleletes bácsújfalusi vezér kivételével mindegyikük vágófegyvere előkerült, amely a környei harcoknál kívül mindig nemesfémszerelések voltak. Csupán a szeged-átokházi aranyozott bronzöves férfinak járt ezüstszerelések szablya, a többi kürtös férfiú aranykardos méltóság volt.

A temetkezési rítusuk szerint lovukkal együtt búcsúztatott előkelők aranyveretes lószerszámmal rendelkeztek (Ozora, Malaja Perescsepina). A bácsújfalusi vezér tiszteletére legalább öt lovat áldoztak, s közülük egy arany- és egy ezüstveretes kötőfékű volt. A vörösmarti leletek között ezüsttel tausírozott kengyelpár, arany lószerszámveretek, nyeregre málházott tegez ezüst akasztója mutatta az elhunyt magas rangját. Egyedül a környei harcokhoz – a két temetkezés közelségéből feltehetően – tartozó önálló lótemetkezés mellől került elő bronz lószerszámveret.

Az avar vezéri sírokban talált rhyton-leletek a fentiek alapján végül is a korszak méltóságjelvényeiként értékelhetők. Ezek a jelzőhangszerek hadmenetben „ütöközetre hívó harci kürtök” lehetnek. Harc közben, vagy a nagyszabású vadászaton – amikor egyszersmind a hadmozdulatok rendjét gyakorolták – a különböző rangú vezetők (például zászlós lándzsák alkalmazása mellett)²⁰ kürtjelekkel is mozgatták az irányításuk alá tartozó csapatteket.

1. táblázat

FÉM (VERETES)

		LELŐHELY	LOVAS						FEGYVERZET										
ország			sírszám	lótetemkezés	zabla	kengyel	lószerzőmveret	nyeregveret	kard	szablya	lándzsa	íj	nyílhegy	tegez	balta	kés — tör	páncél	sisak	korbács
1.	M	KUNBÁBONY	I.	—					2				25			6			
2.	R	NAGYSZENTMIKLÓS / SÎNNICOLAU MARE	(D)	—															
3.	M	BÓCSA											25			2			
4.	J	VÖRÖSMART / ZMAJEVAC	I.	2	○	■			—					●					
5.	J	BÁCSÚJFALU / SELENČA	(M)	5			●		—	×			×	×			×	×	
6.	M	KÖRNYE (feltételezett összet.)	135.						×										
			134.	Ö	×	▲													
7.	M	KUNPESZÉR — Felsőpeszéri u.	3.	—					■			×	×	×					
8.	M	OZORA		1	■	×	■		■				1	×		■			
9.	M	SZEGED — ÁTOKHÁZA		—					●			×	×			×	×		
									2										
									1										
[14.]	Sz	MALAJA PERESCSEPINA		1		●	■	■	●					■	×	■			■
[15.]	Sz	KELEGEJ		1		×			—				1	×		■	×		

RÖVIDÍTÉSEK:

J = Jugoszlávia
M = Magyarország
R = Románia
Sz = Szovjetunió

D = depo
M = máglyalelet
Ö = önálló lósír
A = amfóra
B = bogrács

JELKULCS:

■ = arany
□ = aranyozott ezüst
▲ = aranyozott bronz
● = ezüst
○ = ezüsttel tansírozott
▲ = bronz

AVAR KORI RHYTONOK LELETEGYÜTTESEI

VERETES ÖV						VISELET										OBO- LUS		ÉTKÉSZLET RHYTON											
összesen	álcsatos	granulációs	kőbetétes	préselt	lemezes	öntött	díszruha	varkocsdísiz	homlokpánt — süveg	fülbevaló	nyakperec	nyakdísiz	kereszt	boglár	karperec	gyűrű	érem	éremutánczat	korsó	kehely	csészé, csanak	tál, tálka	kanál	egyéb edény	összesen	teljes	veretes		
3	■	■	■				■	■	■	■					■	■	●	■			■		■	A	3	■	■	1	2
																			7	2	7	6							
										1																			
2	■		■				■			2						■													
1					●																								
2				●	●					■																			
1					●					2																			
2					▲	▲															●								
								?	4	2					2	6*	8*	69		11	11	3	2						
3	■	■				●	■	●	■	■	■				■	■	■	■	■	■	■	■	■			2	■	■	
2*	■	■			■					2					■		■		1	2		3					1		

2. táblázat

FÉM (VERETES)

		RHYTON	HOSSZMÉRETEK (mm)					
			felső			alsó		
			h ₁	h ₁₁	h ₁₂	h ₂	h ₂₁	h ₂₂
1.	KUNBÁBONY	I.	1. ar					
			2. ar					
			3. ar					
2.	NAGYSZENTMIKLÓS / SÎNNICOLAU MARE		ar	142		136		
3.	BÓCSA		ar	35,5 35,6		h ₂₁₂ = 100		
4.	VÖRÖSMART / ZMAJEVAC	I.	ar			75		
5.	BÁCSÚJFALU / SELENČA		1. ez	40		70		
			2. ez			70		
6.	KÖRNYE	135	ez					
7.	KUNPESZÉR — Felsőpeszéri út	3.	ez					
8.	OZORA	?	ez					
9.	SZEGED — ÁTOKHÁZA		ez	153		133		
14.	MALAJA PERESCSEPINA		1. ar	171		118		
			2. ar					
15.	KELEGEJ		ar					

RÖVIDÍTÉSEK: ar = arany, ez = ezüst, * = A. KISS 1986 nyomán

AVAR KORI RHYTONOK PUBLIKÁLT ADATAI

KÚPÁTMÉRŐK (mm)				SZALAGSZÉLESSÉG (mm)				SÚLY (g)		ÚRMÉR. VAST. (dl) (mm)		KARÁT (ar)	
felső		alsó											
d ₁₁	d ₁₂	d ₂₁	d ₂₂										
(70)								117,00*	1,2			12	
73— 75;	54— 57	27		42	—	45		53,48*					
								7,88*					
42-32 (35)	20	10	5							0,5		—	
		10	5									—	
												—	
												—	
70	40	27	9-10							0,4		—	
75													

KARÁT (sz)	ÜRMEK VAST. (mm)		SÍP (g)	SZÁLAGNÉVÉSSÉG (mm)		KÜRTMÉRŐK (mm)	
	(sz)	(sz)		(mm)	(mm)	(mm)	(mm)

- 1 CORIPPUS, In laudem Iustini III. 345–349; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu, Az avar történelem forrásai II. ArchÉrt 106 (1979) 97.
- 2 THEOPHYLACTUS SIMOCATTA I. 3,13-kk; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu, Az avar történelem forrásai IV. 1. ArchÉrt 107 (1980) 90.
- 3 THEOPHYLACTUS SIMOCATTA VII. 11,1-kk; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu, Az avar történelem forrásai VI. 2. ArchÉrt 109 (1982) 142.
- 4 THEOPHYLACTUS SIMOCATTA II 16,1-kk; SZÁDECZKY-KARDOSS Samu, Az avar történelem forrásai IV. 2. ArchÉrt 107 (1980) 203.
- 5 A római hadseregben alkalmazott hangszerekről egy sírkőábrázolás kapcsán GABLER Dénes, Kiadatlan római köemlék Sopronból. Ein unveröffentlichtes Steindenkmal aus Sopron. Einige Musikinstrumente der pannonischen Besatzung. Arrabona 12 (1970) 59–68; különösen p. 65. Az avar kori hangszerek közül ez idáig a csont kettős sípokkal foglalkozott legtöbbit a kutatás: BARTHA Dénes, A jánoshidai avar kori kettős síp. Die awarische Doppelschalmei von Jánoshida. ArchHung XLV (1943); ERDÉLYI István, A jánoshidai avar kori temető. Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jánoshida. Régfűz II. 1 (1958) 14; KOVRIG, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. ArchHung XL (1963) 173–176. Az avarok zenéjéről és a csontsípok feltevezett (!) gepida kapcsolatáról FETTICH Nándor, A regösénekekről. Über die Regös-Lieder. Ethnographia LXIX (1958) 369–371, 379.
- 6 A teljesség igénye nélkül, némi kitekintéssel utalnék a különböző korszakok rhytonnal kapcsolatos irodalmára. Az aranyból-ezüstből készített ivókürtök már a szkíta fejedelmek méltóságjelvényei közé tartoztak, s azok is maradtak a nagyállattartó életmódot folytató keleti nomád népeknel: Scythian Art. The legacy of the scythian World: mid-7th to 3rd century B. C. Leningrad, 1986. A Kárpát-medencei kelta leletanyag egyedülálló emléke egy sárkányfejben végződő bronzveretes rhyton: KAPOSVÁRI Gyula, A Jászberény-Cserőhalmi kelta temető. Das keltische Gräberfeld von Jászberény-Cserőhalom. A nyugat-európai népvándorlás kor temetkezési rítusához tartozó étel- és italáldozatok révén sírba került étkészletek üveg és fémveretes ivókürtjeiről: Günter BEHMBLANCKE, Trankgaben und Trinkzeremonien im Totenkult der Völkerwanderungszeit. Alt-Thüringen 16 (1979) 171–227.

Az avar kor rhytonjainak összefoglaló elemzése egy-egy leletközlés kapcsán: CSALLÁNY Dezső, Szegedi avar kori sírleletek és hun-bolgár ivókürtök régészeti kapcsolatai. Rapports archéologiques entre les trouvailles tombales de l'époque avare de Szeged et des cors à boire Hunno-Bulgares. ArchÉrt VII–IX. (1946–48) 350–359; Sz. GARAM Éva, Adatok a közékkavar kor és az avar fejedelmi sírok régészeti és történeti kérdéseire. Zu den archäologischen und historischen Fragen der mittleren Awarenzeit und der awarischen Fürstengräber. FolArch XXVII. (1976) 143–145; Éva Sz. GARAM, Der Fund von Vörösmart im archäologischen Nachlass der Awarenzeit. A vörösmarti lelet helye az avar kor régészeti hagyatékában. FolArch XXXIII. (1982) 187–213.

A későbbi korok jelzőhangszerei közül a koraközépkori Bizáncban elefántcsontból faragott

- harci, vadász- vagy cirkuszi kürtök hazánkban legismertebb példánya a hagyomány szerint Lehel vezér nevéhez kötődő jász kürt: LÁSZLÓ Gyula, Lehel kürtje. Jászberény, 1973. Készülési idejük szerint egykorúak vele a csernyigovi fejedelmi temetkezésnél előkerült ezüstveretes ivó kürtök.
- A magyar mondakörhöz is kapcsolódó díszítéseik átvezetnek a honfoglaló Árpád fejedelemhez, akit a Képes Krónika aranyveretes kürttel ábrázolt, melyet szertartásosan a Duna vizével töltött meg: LÁSZLÓ Gyula, Régészeti tanulmányok. Budapest, 1977. 294–303.
- 7 Akadémiai kislexikon I. Budapest, 1989. 1044.
- 8 Az 1. táblázatban szereplő lelőhelyeknél felhasznált munkák további irodalommal: *Kunbábony*: H. TÓTH Elvira, A kunbábonyi avar fejedeleme. Budapest–Kecskemét, 1971; Uő. Preliminary Account of the Avar Princely Find of Kunbábony. Előzetes beszámoló a kunbábonyi avar fejedelmi leletről. *Cumania I* (1972) 143–168; Uő. Nézzük meg együtt a kunbábonyi avar fejedelmi sírleleteket. *Művészet* 75/6 (1975) 27–29; Uő. Das Grab eines Awarenhagans aus Kunbábony. In: *Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6–8. Jh.* Frankfurt am Main – Nürnberg, 1985. 20–23. *Nagyszentmiklós*: LÁSZLÓ Gyula–RÁCZ István, A nagyszentmiklói kincs. Budapest, 1977; BÓNA István, A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. in: SZÉKELY György (főszerk.), Magyarország története 1. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest, 1984. 344–346, 1599; Attila KISS, Die Goldfunde des Karpatenbeckens von 5–10. Jahrhundert. *ActaArchHung* 38 (1986) 137. *Bócsa*: Gyula LÁSZLÓ, Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. *ArchHung* XXXIV (1955) 219–232; Uő. Avar fejedeleme sírja Bócsán. *Cumania IV* (1976) 89–107; Attila KISS 1986, 130. *Vörösmart*: Éva Sz. GARAM 1982; Attila KISS 1986, 136. *Bácsújfalú*: CSALLÁNY Dezső, A bácsújfalusi avar kori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur-bolgárok (hunok) temetési szokásához és régészeti hagyatékához. *Trouvaille d'objets incinérés de l'époque avare à Bácsújfalú. Contributions à l'étude des rites funéraires et au legs archéologique des Koutourgours-Bulgares (Huns).* *ArchÉrt* LXXX (1953) 133–141. *Környe*: Ágnes SALAMON–István ERDÉLYI, Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. Budapest, 1971. 63. A környei peremveret ivó kürt-höz való tartozását azonban nem tekinthetjük teljesen bizonyítottnak, esetleg egy facsésze része is lehetett. *Kunpeszér-Felsőpeszéri út*: H. TÓTH Elvira, Korai avar vezető réteg családi temetője a kunbábonyi kagán szállásterületén. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1984 (Kecskemét) 10–20; v. ö. Attila KISS, Die Frage des geographischen Lage des früh- und mittelawarenzeitlichen Herrschaftszentrums. *JPMÉ* 33 (1988) 85. *Ozora* (csak feltételezett ezüst ivó kürt): BÓNA István, A XIX. század nagy avar leletei. Die grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts. *SzMMÉ* 1982–83. 113. *Szeged-Átokháza*: CSALLÁNY Dezső 1946–48. *Malaja Perescsepina*: ERDÉLYI István, Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében. Budapest, 1982. 30–37. *Keledej*: ERDÉLYI István 1982, 41–42.
- 9 CSALLÁNY Dezső, 1953, 140.
- 10 Éva Sz. GARAM 1982, 192–194.
- 11 CSALLÁNY Dezső, 1953, XXXIII. t. 14–15, 18–19.
- 12 A bácsújfalui ezüst kürtök azonosítását megnehezíthette, s megtévesztő lehetett a kutatás számára az, hogy a leletanyag közlésekor a feltüntetett kb. 1:1-es nagyság ellenére némileg kisebb méretben jelent meg a tárgyak fényképe: CSALLÁNY Dezső 1953, XXXIII. t.
- 13 LÁSZLÓ Gyula–RÁCZ István 1977, 160.
- 14 BÓNA István 1984, 344–346.
- 15 LÁSZLÓ Gyula–RÁCZ István 1977, 160.
- 16 H. TÓTH Elvira szíves engedélyével és közreműködésével az MTA Zenetudományi Intézetének munkatársai 1990. június 19-én kérésünkre megvizsgálták a kunbábonyi aranykürtöt. Először SZTANÓ Pál műszerrel határozta meg a kürtben levő levegőoszlop rezonanciaszintjét (512 Hz-es alaphangot kapott), majd SÁROSI Bálint a kürtbe illesztett kettős nyelvsípval kísérletezett: 467 Hz és 632 Hz alaphanggal két hangot és ezek felharmonikusait szólaltatta meg (az eltérő eredmények azzal magyarázhatók, hogy a nyelvsíp behelyezése módosította a levegőoszlop hosszát).

- Bebizonyosodott, hogy az éles, kitartott hangokkal és felharmonikusaikkal egyszerűbb dallamok, messzire hangzó kürtjelek is játszhatók. A kísérletről hangfelvétel készült, részletesebb leírását a leletanyag publikálásakor H. TÓTH Elvira közli. Az ivókürt vagy hangszer kérdést ilyen módon sikerült végérvényesen eldönteni. A vizsgálatra való hivatkozási lehetőséget ezen a helyen is mindhármójuknak hálásan köszönöm.
- 17 Az ivókürtök szertartási edényként való tárgyalása: ALFÖLDI András, Antik ábrázolások az euráziai lovaspásztorok ismeretéhez. Antike Darstellungen zur Kenntnis der Kultur der Reiterhirten. FolArch III-IV. (1941) 166-181, az ivótülköt tartó sírszobrokról p. 174; CSALLÁNY Dezső 1946-48, 357-359. A vörösmarti lelet kapcsán az avar kori kürtök összefoglalása: Éva Sz. GARAM 1982, 209-212. Frizszerűen körbefutó bőségszaruként jelenik meg a rhyton-ábrázolás egy bizánci ötvös munkáján, a nemesvarbóki kincs ezüstcsészéjén: Bedřich SVOBODA, Poklad byzantského kovotepce v Zemianském Vrbovku. Der Verwahrfund eines byzantinisches Meisters in Zemianský Vrbovok (Südslowakei). Památky Archeologické XLIV (1953) 33-93. 5-6., 12. ábrák. Ugyanez a motívum látható késő avar kori öntött nagyszíjvégen is a Dunaújváros-Simonyi dűlő lelőhelyen: FÜLÖP Gyula, Fejér megye az avar korban. A dunaújvárosi telep és temető. Das Komitat Fejér in der Awarenzeit. Die awarische Siedlung und der Friedhof von Dunaújváros. Régészeti kutatások a Dunántúlon. Archäologische Forschungen in Transdanubien 3 (1984) 9., 14. ábra.
 - 18 A Duna-Tisza közén négy avar kori lelőhelyen találtak eddig üveg rhytont: *Bácsszenttamás/Srbobran* 2. sír: K HADJMAŠ, Arheološki nalaz iz Srbobrana. Der archäologische Fund aus Srbobran. RAD VM VI (1957) 236-239; Ed. D. DIMITRIJEVIĆ-J. KOVAČEVIĆ-Z. VINSKI, Seoba naroda. Arheološki nalazi Jugoslovenskog Podunavlja. Zemun, 1962. 60. *Csályospálos-Felsőpálos* 52. sír: WICKER Erika, Avar kori temető Csályospáloson. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1984 (Kecskemét) 25-35. *Kiskőrös-Vágóhídi dűlő* IV. sír: Gyula LÁSZLÓ 1955, 25-26. *Kisköre-Halastó* 47. sír: É. GARAM, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. Budapest, 1979.
 - 19 Az üveg ivóedényekről összefoglalólag: É. Sz. GARAM, Awarenzeitliche Glastrinkgefäße aus Kisköre. ActaArchHung 25 (1973) 279-288; v. ö. még Günter BEHMBLANCKE 1979.
 - 20 A zászlós lándzsákról, mint hadijelvényekről és a nagy törzsi vadászatokról: KÖHALMI Katalin, A sztyeppék nomádja lóháton, fegyverben. Budapest, 1972, 115-skk.

MELLÉKLETEK

1. ábra

Fém(veretes) rhytonok és üveg ivókürtök
elterjedése az avar kori Kárpát-medencében

1. Kunbábony
2. Nagyszentmiklós/Sinnicolau Mare
3. Bócsa
4. Vörösmart/Zmajevac
5. Bácsújfalú/Selenča
6. Környe
7. Kunpeszér-Felsőpeszéri út
8. Ozora
9. Szeged-Átokháza
10. Bácsszenttamás/Srbobran
11. Csólyospálos-Felsőpálos
12. Kisköre-Halastó
13. Kiskörös-Vágóhídi dűlő

Jelkulcs a kürtök készítési anyagához:

1. arany (kora avar kori)
2. ezüst (kora avar kori)
3. arany (késő avar kori)
4. ezüst (késő avar kori)
5. üveg (késő avar kori)

2. ábra

Arany- és ezüstkürtök

1. Malaja Perescsepina (arany)
2. Kunbábony (arany)
3. Szeged-Átokháza (ezüst)
4. Nagyszentmiklós (arany)

(Megjegyzés: a kunbábonyi kürt nem méretarányos)

3. ábra

Arany- és ezüstveretes kürtök

1. Vörösmart (arany)

- 2. Bócsa (arany)
- 3. Bácsújfalú (ezüst)
- 4. ábra
- Fém(veretes) rhytonok mérésénél
alkalmazott jelölések (v. ö. 2. táblázat)
- 1. táblázat
- Fém(veretes) avar kori rhytonok
leletgyűjtései
- 2. táblázat
- Fém(veretes) avar kori rhytonok
publikált adatai (v. ö. 4. ábra)

1. ábra

Fém(veretes) rhytonok és üveg ivókütkök
elnevezése az avar kori Kárpát-medencében

1. Kunsábrány

2. Nagyszombat/Árkád/Sinnicolau Mare

3. Bócsa

4. Vörösmare/Árnajevac

5. Bácsújfalú/Selenča

6. Könyv

7. Kunpeszt-Felsőszékli út

8. Orosz

9. Szeged-Árkád

10. Bácskamentes/Szibotán

11. Gölyöspálos-Felsőfalva

12. Kiskőrös-I. ábrán

13. Kiskőrös-Vasvári dűlő

Jelölés a kútkök kézirati anyaghoz:

1. arany (kor avar kori)

2. ezüst (kor avar kori)

3. arany (késő avar kori)

4. ezüst (késő avar kori)

5. üveg (késő avar kori)

6. ábra

Arany- és ezüstkütkök

1. Malača Pecsocqina (arany)

2. Kunsábrány (arany)

3. Szeged-Árkád (ezüst)

4. Nagyszombat (arany)

Megjegyzés: a kunsábrányi kútkök nem méretarányosak

1. ábra

Arany- és ezüsteres kútkök

1. Vörösmare (arany)

„War-Cry of a Battle Bugle” (Rhyton remains in Avar Leaders' Graves)

The expression „Battle Bugle” is mentioned many times in Byzantine sources describing the events of a war between the Eastern-Roman Empire and the early Avars (Kaganatus) (Corippus, in laudem Iustini III. 345-349; Theophylactus Simocatta I. 3.13.-kk; II. 16.1.-kk; VII. 11.1.-kk).

This „War-crying battle bugle” must be the essential instrument of the army-organization. Besides explanatory-critical difficulties of written historical sources the bugles known from the archeological remains, inheritance of the Avars can be explained as the symbol of their warfare.

In describing Rhyton-remains of the Avar-period sexcavated in Carpathian Basin by now (Table 1.) a comparison was made with the findspot of golden-bugles in the Southern-Russian Steppes. (Walaja Perescsepina, Kelecej).

The earliest one must be Baján-period.

The silver drinking-bugles haven't been identical yet by researchers, though the exact copies of the two pendants among the comparisons of Vörösmart remind us the armlet with bugle-ending. This golden object with ribbon-ornamentation was defined as the lower part of a drinking-bugle with mounting by Sz. Garam Éva in the beginning of the 1980-ies. Among the fragments and remains of Bács-újfalu findspot besides silver mountings, an upper edge-mounting and its broken edge can also be found. As the two silver bugles seemed too „small” the author collected data for different bugles published from that very period (Fig. 2; Fig. 4;). On the basis of published data reconstruction can be made.

The only calibre – thanks to Gulya László – in case of the golden bugles of Nagyszentmiklós is known: one and a half deciliter. And this is the most vexed question; what are the Rhytons of the Avars in reality? Drinking bugles or signal instruments? (Fig. 2-3.).

Finally, that rhytons are suitable for signing was certified by experiments.

Examining of the golden bugle of Kunbábony made unambiguous that bugles with holes below could be used as musical instruments by the help of different pipes. But by certain occasions they could be possibly used for drinking.

The real drinking bugles are closed below. Rhytons made of glass has been found in especially women's graves up to now coming from the Middle Avar

Period belong to this group. They were the objects of food-, and drink-sacrifice being in connection with burial customs, ceremonies.

In the wiewpont of social categories and as the result of bugle-examination the author stresses: in Kagan graves a complete and two mounted bugles were found (Kunbábony, Malaja Perescsepina) white in the graves of princes with lower social rank, there is only one mounted bugle. Silver bugles were allowed to use by only leaders with smaller social rank subordinased to high power (Bács-újfalu, Környe, Kunpeszér-felsőpeszéri út, Ozora, Szeged-Átokháza). Besides golden-silver scales of valnes the order of bugles with complete or only mounted show hierarchy.

"Zum Kampf aufforderndes Signalhorn" (Rhyton-Funde in awarischen Führergräbern)

In den byzantinischen Quellen, in den Beschreibungen der Kriegereignisse zwischen Oströmischem Reich und dem frühawarischen Kaganat kommt an mehreren Stellen der Ausdruck "Signalhorn" vor (CORIPPUS I 3, 13-ff; II 16, 1-ff; VII 11, 1-ff).

Das "zum Kampf auffordernde Signalhorn" war vielleicht ein unerläßlicher Bestandteil der Heeresorganisation. Die schriftlichen Geschichtsquellen lassen sich schwer kritisch interpretieren, und doch bin ich der Ansicht, daß man die aus der awarischen archäologischen Hinterlassenschaft bekannten Hörner als ein Symbol ihrer Kriegsführung interpretieren kann.

Wenn ich die aus dem Karpatenbecken stammenden awarenzeitlichen Rhytons nach ihren Fundkomplexen demonstriere (Tabelle I), verweise ich zum Vergleich auf die in den südrussischen Steppen befindlichen Goldhörner-Fundorte (Malaja Perescsepina, Kelegej).

Das früheste Exemplar darunter dürfte wohl noch der Bajanzeit entstammen. Die silbernen Trinkhörner aus Selenča Bácsújfalu konnten von der Forschung bisher nicht identifiziert werden, obwohl sich im Fundmaterial zwei "Anhängerverzierungen" befinden (sie ähneln dem trompetenförmig endenden Armingen), deren Analogien unter den "Pferdegesschirrverzierungen" von Zmajevac, Vörösmart zu entdecken sind. Diesen goldenen Gegenstand mit Flechtbandmotiv bestimmte *Éva Sz. Garam* bereits zu Beginn der 80er Jahre als unteren Teil eines beschlagenen Trinkhorns.

Der Unterschied zwischen beiden ist, daß unter den Silberbeschlagen von Bácsújfalu der eine obere Randbeschlag und dessen abgebrochene Kante zu finden ist.

Um die scheinbar "winzigen" Abmessungen der beiden silbernen Hörner zu überprüfen, habe ich die bisher veröffentlichten Angaben zu den zeitgenössischen Hörnern aufgelistet (Tabelle 1, Abb. 4). Aufgrund der publizierten Maße scheint die von mir vorgeschlagene Rekonstruktion durchaus vorstellbar.

Die einzige Hohlmaßangabe ist – dank *Gyula László* – von dem Goldhorn aus Szinnicolau Mare, Nagyszentmiklós bekannt: selbst bis zum Rande gefüllt paßten nur 1, 2 dl Flüssigkeit hinein. Und hier stellt sich auch bereits die am meisten umstrittene Frage: Soll man die awarenzeitlichen Rhytons als Trinkhörner oder als für verschiedene Zwecke verwendbare Instrumente betrachten (Abb. 2–3)?

Mittels Versuchen konnte bewiesen werden, daß das Rhyton als Instrument durchaus geeignet ist. Nach dem Versuch mit dem Goldhorn von Kunbábony wurde eindeutig, daß die Hörner, die in einem Loch ausmünden, mit Hilfe verschiedener Zungenpfeifen auch als Musikinstrumente zum Klingen zu bringen sind. Das schließt freilich die Annahme nicht aus, daß sie zu besonderen Anlässen einst auch zum Trinken dienten.

Was demzufolge unter den Rhyton-Funden als echtes Trinkhorn zu betrachten ist? Dasjenige hornförmige Trinkgefäß, dessen Ende geschlossen ist oder von vorn herein nicht durchbohrt war. Hierzu zählen auf jeden Fall die Rhytons aus Glas der mittleren Awarenzeit, die bisher ausschließlich in Frauengräbern gefunden wurden und in dieser Form, neben den Verstorbenen plaziert, zum Kreise der mit den Speise- und Trinkopfern in Verbindung stehenden Bestattungsbräuche gehören.

Untersucht man die Hörner enthaltenden Fundkomplexe vom Gesichtspunkt der Schichtung der zeitgenössischen Gesellschaft, läßt sich folgendes feststellen: Zu den drei goldbeschlagenen Ziergürteln des höchsten awarenzeitlichen Würdenträgers, des Kagan, gehörten ein vollständiges und zwei beschlagene Goldhörner (Kunbábony), und auch der aus gleicher Zeit stammende bulgarische Fürst verfügte über ein Hörnerservice ähnlicher Zusammensetzung (Malaja Peresčepina): neben den Führern niedrigeren Ranges fanden sich je ein beschlagenes Horn (Bócsa, Zmajevac, Vörösmart, Kelekej). Die der Zentralmacht untergeordneten Führer niedrigen Ranges durften Silberhörner benutzen (Selenča) Bácsújfalu, Környe, Kuneszér-Felsőpeszéri út, Ozora, Szeged-Átokháza). Das Material – Gold oder Silber – und die vollständigen oder nur beschlagenen Hörner widerspiegeln hier also die hierarchische Rangordnung innerhalb der awarischen Gesellschaft.

4. ezüst (késő avar kori)

5. üveg (késő avar kori)

3. ábra

Arany- és ezüstkürtök

1. Malaja Peresčepina (arany)

2. Kunbábony (arany)

3. Szeged-Átokháza (ezüst)

4. Nagyszentmiklós (arany)

(Megjegyzés: a kunbábonyi kürt nem arany)

3. ábra

Arany- és ezüstveretes kürtök

1. Vörösmart (arany)